

PEREMICZKY SZILVIA

(Poszt)modern ókor, (poszt)modern középkor Éliette Abécassis és Julia Kristeva „metafizikai thrillerjei”

„En fait, tout a débuté il y a bien longtemps, il y a plus de deux mille ans.”¹

(Éliette Abécassis: *Qumran*)

Modern ókor és középkor, posztmodern újkor

Gábor György kedvelt *bon mot*-ja szerint minden, ami a középkor után történt a gondolkodásban és a kultúrában, az tulajdonképpen posztmodern. E sorok írója hajlik arra, hogy egyetértessen ezzel a tétellel, de egy tudományos dolgozathoz ez alighanem kevés, ihletnek és kiindulópontnak viszont elegendő. Az utóbbi néhány évtized szépirodalma és lektúrirodalma – a filmekről, televíziós sorozatokról vagy a divatos streamingcsatornák kínálatáról nem is beszélve – gyakran meríti témáját ebből a két korszakból, sokszor nem is egyszerűen egy érdekes témát, „egzotikus” miliőt keresve, hanem az analóg helyzetek bemutatásán és értelmezésén keresztül a jelenkor folyamatainak megértésének céljából. Az ókori és középkori témákat feldolgozó vagy érintő irodalmi művek és bestsellerek jelentős száma azt látszik alátámasztani, hogy a magas- és a populáris kultúra, ha nem is gondolja úgy, hogy a modernség valójában az ókor vagy a középkor gondolkodásában keresendő, tudatosan vagy kevésbé tudatosan mégis egyetérteni látszik azzal, hogy jelenünk az ókor és a középkor vallási és történeti újraolvasása és/vagy újraélése; és hogy korunk megértésének kulcsa abban a régmúltban található, ami e szerint valójában csak években távoli. A (kitalált) ókor és a (kitalált) középkor így talán nem csak divat és nosztalgia, hanem több lenne annál: a nagyon is ismerős múlt és a (poszt)modern világ mindennapi realitása új formában?

A jelentős irodalmi szövegkorpusz nem csupán a 19. századi mintákat követő, romantizáló történelmi regényeket vagy életrajzokat foglalja magában, noha ezekből sincsen hiány; és nemcsak olyan regényeket, amelyekben a régmúlt inkább csak háttér a cselekményhez, hanem olyan thrillereket, krimiket vagy kalandregényeket is, amelyek középpontjában az ókor vagy a középkor valamely kiemelkedően fontos vallástörténeti, régészeti és kulturális problémája áll. A bűntény hátterét és motivációját az adott kérdést körbelengő titokzatosság, rejtély vagy a rendelkezésünkre álló információk hiánya adja, ami által a bűntett – rendszerint gyilkosságok sorozata – kiemelkedik az egyszerű köztörvényes bűncselekmények sorából, és egy egész kultúra vagy civilizáció életét meghatározó eseménnyé válik. A hivatásos vagy amatőr nyomozó innentől kezdve már nem egy állami hivatalnok vagy műkedvelő civil, hanem egy egész kultúra vagy civilizáció sorsának letéteményese és őrzője. A krimi pedig a vallás, a filozófia, a történelem és a kultúra mélyrétegeibe ágyazódik be, sőt a regény fővonulata valójában gyakran valamely filozófiai, vallási és/vagy kulturális elmélet. A tanulmányomban elemzendő regényekben,

¹ „Igazából már jó régen elkezdődött minden, több mint kétezer éve.” Abécassis, Éliette: *Qumran*. Paris: Ramsay, 1996. 23. és Abécassis, Éliette: *Kumrán, avagy ki ölte meg Jézust?* (Fordította: N. Kiss Zsuzsa.) Budapest: Európa, 1998. 30.

Éliette Abécassis Kumrán-trilógiájában – *Qumrán*, azaz magyar kiadásban *Kumrán, avagy ki ölte meg Jézust?*²; *Le trésor du temple* (magyarul: *A Templom kincse*)³ és a magyarul nem olvasható *La dernière tribu* (*Az utolsó törzs*)⁴ –, valamint Julia Kristeva *Meurtre à Byzance* (*Gyilkosság Bizáncban*)⁵ című regényében a nyomozás voltaképpen a kutatás szimbóluma is, amennyiben a bűnügyi nyomozás és a tudományos kutatás egyaránt a rejtélyek és a nem ismert folyamatok feltárásának szándékában találkozunk. Az említett irodalmi művekben a kutatás célja kisebb részben a két író szűkebb-tágabb értelemben vett saját kulturális hátterének és identitásának feltárása, de az önreflexív folyamat csak része annak a felfedezésnek, hogy egy kultúra vagy civilizáció sorsdöntő fordulata előtt vagy már annak közepén állunk, hogy a múlt és a jelen legtöbbször baljóslatú módon újraíródik, hogy a múlt titkai megrengetik a jelent, és hogy a Kohélettel szólva, és a történetek középpontja: nincs új a nap alatt. A múlt nem egyszerűen a jelen előzménye és eredete, hanem a jelen kulcsa: az ókor és/vagy a középkor nagy eszméinek, vallástörténeti, történelmi és kulturális folyamatainak újrafelfedezése és újraírása, valamint nagy titkainak napvilágra kerülése. Vagy talán bizonyos értelemben: visszatérés a posztmodern évszázadokból a modernséghez. Tanulmányomban azt vizsgálom, hogy a két író regényeiben miért éppen az ókor és/vagy a középkor vallási és történeti folyamatai a jelen megértésének zálogai, és hogy miként szolgálja és jelképezi a bűnügyi rejtély a vallási-filozófiai olvasat kibontakoztatását, illetve a jelen és a múlt kapcsolatának és folytonosságának komplexitását.

A posztmodern krimi és a „metafizikai thriller” helye Éliette Abécassis és Julia Kristeva munkásságában

Miután 1980-ban megjelent az olasz író és irodalomtudós, Umberto Eco regénye, az *Il nome della rosa* (*A rózsza neve*), szépirodalmi és lektűrregények tucatjai próbálták az ecói receptet újrahasznosítani. Ecót már előtte is mélyen foglalkoztatta a középkor és a jelenkor párhuzama, amelynek alapjait egy-egy civilizáció széthullásában és a barbárok/barbarizmus fenyegetésében látja.⁶ Nagysikerű regényében be is mutatja, hogy mit jelent szerinte mindez a hétköznapi életben: az antik kultúra, a tudás a nyugati keresztény világban a kolostorok falai közé szorult, és a mű univerzumában – Máraival szólva – éppen egy „Betű titkával rejtőző szerzetes”,⁷ egy könyvtáros zárja el a világ elől Arisztotelész *Poétikájának* komédiával és nevetéssel foglalkozó második részét, mert a nevetést veszélyesnek tartja a világra. Az olvasó persze tudja, hogy a cselekmény ideje már a kilábalás korára esik, azaz a pezsgő középkori filozófia századainak és a reneszánsznak az időszakára. A regény óriási közönség- és kritikai sikert aratott, és a belőle forgatott film Sean Connery és Christian Slater főszereplésével tovább növelte a népszerűségét. *A rózsza neve*

² Abécassis, 1996. és Abécassis, 1998.

³ Abécassis, Éliette: *Le trésor du Temple*. Paris: Albin Michel, 2001; Abécassis, Éliette: *A Templom kincse*. (Fordította: N. Kiss Zsuzsa.) Budapest: Európa, 2003.

⁴ Abécassis, Éliette: *La dernière tribu*. Paris: Albin Michel, 2004.

⁵ Kristeva, Julia: *Meurtre à Byzance*. Paris: Fayard, 2004; Kristeva, Julia: *Gyilkosság Bizáncban*. (Fordította: Romhányi Török Gábor.) Budapest: Napkút, 2014.

⁶ Eco, Umberto: *Dalla periferia dell'impero. Cronache da un nuovo medioevo*. Milano: Bompiani, 2003 [1977].

⁷ Márai Sándor: *Egy polgár vallomásai*, Budapest: Helikon, 2013. 532.

képes volt arra a bravúrra, hogy a legkülönbözőbb érdeklődésű és iskolázottságú olvasókat is megragadjon: a krimirajongót, a történelmi regények, a történelmi rejtélyek, a misztikus regények és a borzongás kedvelőit éppúgy, mint a legszigorúbb vagy éppen a legínyencebb filozófust, aki az arisztotelészi poétika és megannyi teológiai, filozófiai, irodalomelméleti és szemiotikai eszmefuttatás és utalás mellé az irodalmi kikacsintásokat, például Borges bábeli könyvtárképzetének komplexitását is megkapta, a vak főkönyvtáros keresztnevére – Jorge – nem is beszélve, amely az argentin író személyét idézte fel.

Az olasz szerző mesterművét a szép- és a bestsellerirodalom is utánózni próbálta, ezen kísérletek közül Dan Brown *Da Vinci kódja* ért még el világsikert, de a kriminek vagy kalandregénynek sem izgalmas, sok szempontból támadható pseudointellektuális lektűr távolról sem közelíti meg az Eco-regény színvonalát. Brown munkája annyiból érdekes számunkra, hogy Kristeva nem is titkoltan arra adott egyfajta szellemi válasznak, „ellen-Da Vinci-kódnak” szánta Bizánc-regényét.⁸ Az említett művekben közös vonás azonban, hogy az adott kultúra, civilizáció vagy az egész emberiség sorsának szempontjából sorsdöntő eseménysor a görög-római és zsidó-keresztény kultúra valamely fontos alkotása és hagyománya – szövegek és műalkotások – köré szerveződik, jóllehet lényeges különbségekkel. Eco regényében Arisztotelész elveszett szövege és a könyvekhez, a tudáshoz való hozzáférés kérdése nyilvánvalóan alapvetően befolyásolja a kultúra sorsát és jövőjét; ám mivel a könyvtár, benne az Arisztotelész-kézirattal leég, így nem változtatja meg a történelem menetét. Kristeva művében a szóban forgó kézirat, Anna Komnéné bizánci hercegnő és történetíró *Alexiasza* a történelmi párhuzamokon keresztül inkább egyfajta komor figyelmeztetés a jelen számára, ám Abécassis és Brown magasabbra tette a mérce: a tét a zsidó-keresztény civilizáció történetének jövője, sőt Abécassis trilógiájában talán maga az eszkatológia, az emberiség történetének végső sorsa. Brown erőltetett szimbólumelemzései és az azokból felépített, néhány kiválasztott által őrzött titok Jézus élettörténetét helyezik más színbe; Abécassis elveszett fiktív kumráni tekercse pedig a judaizmus és a kereszténység alapjait és jövőjét, végső soron az emberiség esélyeit.

Eco, Brown, Abécassis, Kristeva és más szerzők munkáiban a krimiszál korántsem klorit vagy az olvashatóság megkönnyítésének és a nagyobb közönség elérésének eszköze. Noha Eco vagy Abécassis esetében a regények ezáltal tényleg szélesebb olvasóréteget tudtak elérni, valójában a kriminek, a thrillernek mint műfaji tényezőnek több funkciója van. A bűncselekmény, legtöbbször gyilkosságok sorozata, hangsúlyozza az évezredek vagy évszázadok óta őrzött titok súlyosságát, aminek megőrzéséért sokan ölni is képesek – vagy a hatalom megtartása céljából, vagy mert úgy vélik, a titok napvilágra kerülése az adott kultúrát, civilizációt vagy az egész világot sodorná pusztulásba. Kristeva regényében a mindent elárasztó bűnözés egyenesen a civilizáció erkölcsi és metafizikai állapotának látélete. A bűntények tehát valamilyen módon konkrét és egyszersmind szimbolikus kapcsolatban állnak a kultúra, a civilizáció vagy az emberiség jelenével, jövőjével és sorsával, így műfajukat joggal kategorizálhatjuk metafizikai thrillerként. A bűnügyi rejtély lehetőséget ad arra is, hogy az olvasó maga következtessen a „nyomokból” a titokra, így a regények egyúttal logikai játékokra is invitálják. Végezetül a bűncselekmény és a nyomozás hangsúlyozhatja is

⁸ Makai Péter Kristóf: „Anna Komnéné mai utódja, Julia Kristeva (Julia Kristeva – Gyilkosság Bizáncban)”, 2012, <http://www.prozanostra.com/iras/anna-komnene-mai-utodja-julia-kristeva-julia-kristeva-gyilkosság-bizancban> (letöltés ideje: 2023. október 22.)

a nyomozás és a kutatás mechanizmusa közötti párhuzamokat – bár Eco regényével szemben több hasonló műnek, köztük az említett három regénynek éppen a krimiszál, a nyomozás logikájának és a feszültség dinamikájának felépítése a leggyengébb láncszeme. A tanulmányban elemzendő Kumrán-trilógia és Bizánc-regény szerzői túlságosan is intellektuálisnak bizonyulnak: a vallási, filozófiai, illetve a történeti, régészeti, pszichológiai és irodalomelméleti fejtegetések gyakran agyonnyomják magát a szöveget, a krimiszálat pedig áttekinthetetlenül kaotikussá teszik. Abécassis és Kristeva tehát inkább a krimi/thriller műfaji elemeinek használatában bizonyul ügyetlennek, vagy éppen azt tekinti tehernek. A regényekben mindazonáltal a rejtélyek kibogozása és az évszázados-évezredes titkok felfedése önmagában is a bűnügyi történetek nyomozati mechanizmusának engedelmeskedik, ebben az értelemben mindkét szerző tökéletes „krimi” írt.

Abécassis és Kristeva írói pályájában és szakmai háttérében számos közös pontot, ugyanakkor számos különbséget is találhatunk. Abécassis 1969-ben született Strasbourgban egy vallásos, marokkói szefárd családban. Casablancából származó édesapja, Armand Abécassis elismert pedagógus, filozófiai, valamint a Tanakh-kal és a Talmuddal foglalkozó könyvek szerzője. Maga Abécassis Caenben tanít filozófiát, de pszichoanalitikus édesanyjának köszönhetően és az ő segítségével írta meg 2014-ben az *Un secret du docteur Freud (Freud doktor egyik titka)* című regényét. 1996-ban, 27 évesen publikálta első regényét, a Kumrán-trilógia első darabját, amelynek megírásához többéves levéltári és helyszíni kutatásokat végzett. Számos történelmi, a szefárd identitással és múlttal, női jogokkal, az anyasággal foglalkozó regénye mellett filozófiai munkákat, gyermekkönyveket, sőt dalszövegeket is írt, többek között a szefárd származású francia énekesnek, Enrico Macíasnak. Amos Gittai *Kadosh* című filmjének forgatókönyvírójaként, amely Abécassis *La Répudiée (A visszautasított)* című 2000-ben megjelent regénye alapján született, valamint két film rendezőjeként a filmezésbe is belekóstolt.

Kristeva 1941-ben született Bulgáriában, és 1965 óta él Franciaországban: nyelvész, filozófus és irodalomkritikus, akire különösen nagy hatást gyakorolt a pszichoanalízis francia fenegyereke, az a Jacques Lacan, aki híres-hírhedt mondása szerint jobban értette Freudot, mint Freud saját magát. Kristeva munkássága így erőteljesen Lacan pszichoanalitikus szellemiségében fogant, sőt maga is pszichoanalitikus.⁹ A kommunista *Tel Quel* csoport értelmiségi körének tagja volt, amelyhez olyan személyiségek kötődtek többé-kevésbé erős szálakkal, mint Roland Barthes, Pierre Boulez, Jacques Derrida, Bernard-Henri Lévy, Umberto Eco, Gérard Genette vagy Kristeva férje, Philippe Sollers – igaz, jelentős részük fokozatosan vagy hirtelen váltással eltávolodott a csoporttól vagy élesen szembefordult többi tagjával. A hatvanas években a csoportosulás a maoizmus gyilkos ideológiájával is kétes *liaison*-ba keveredett, olyannyira, hogy maga Kristeva, többek között Barthes társaságában, részt vett egy Kínába látogató küldöttségben. Később azonban először a maoizmusból, majd magából a kommunizmusból is kiábrándulva a csoport tagjai 1976-ban végleg szakítanak ezen ideológia minden formájával. Nem szakítanak azonban a posztstrukturalizmussal, amelynek hatása Kristeva regényén is végigvonul. A judaizmushoz és

⁹ Erős Ferenc: Határátlépések pszichoanalízis és irodalom között Dr. S.-től Muo doktorig. In: Uő: *Pszichoanalízis és kulturális emlékezet*. Budapest: József Műhely, 2010, 141–160.”, *Műút*, 2008/9. 73–79. http://imagobudapest.hu/images/lapszamok/2020_1_In_memoriam_ER%C5%90S-FERENC/IB_2020_1sz_23-Hataratlepesek.pdf (letöltés ideje: 2023. október 22.) Kristeva regényéről lásd még: Horváth Csaba: „A félreértelmezés karneváljai”, in: 2000, 2021/2. <http://ketezer.hu/2022/08/horvath-csaba-felreertelmezes-karnevaljai/> 2021 (letöltés ideje: 2023. október 22.)

a zsidósághoz Kristeva anyai családja elfeledett zsidó örökségén keresztül kötődik, amiről többször nyilatkozott, és a szintén Lacan-tanítvány Catherine Clément író nővel közösen jegyzett, a *Le féminin et le sacré* (A nőies és a szent) című, episztolák formájába megírt esszéiben arra is kitért, hogy családi legendák szerint nagymamája egy sabbatiánus közösség tagja volt.¹⁰ Számos nagyhatású szemiotikai és poétikai könyv, esszé és tanulmány mellett három regénye is megjelent: a *Les Samouraïs* (A Szamurájok, 1990) volt az első, ezt követte a *Le Vieil Homme et les loups* (Az öregember és a farkasok), majd a *Possessions* (Megszállottságok). A *Meurtre à Byzance* (Gyilkosság Bizáncban) pedig 2004-ben látott napvilágot.

A két szerzőt tehát összeköti filozófia és a pszichoanalízis iránti érdeklődés, egyúttal a történelem – és Abécassis esetében a régészet – iránti vonzódás. Mindketten továbblépnek Ecótl abban az értelemben, hogy regényeikben keverednek az idősíkok, a kitalált (modern) ókor és középkor, és egybefolynak a (posztmodern) jelennek; a múlt titkai pedig közvetlen hatással vannak a mára és az emberiség holnapjára. A krimiszál mindkettőjükénél több, mint a titkok megőrzésére tett kísérlet: a tudományos rejtély és kutatás egyfajta szimbóluma. A titokzatos szekták pedig vagy zavaros korok titkainak őrzői, vagy sajátos hatalmi szerveződések (mint Kristevánál), létük kétségbeesett próbálkozás az elrejtőzésre és a visszatérésre a forrásokhoz a jelen zűrzavaros világából. Abécassis és Kristeva egyaránt nagyszabású kutatásokat végzett a regények megírásához, és mindketten bravúrosan játszanak a különböző történeti anyagokkal, teológiai és filozófiai elméletekkel, miközben részint saját identitásukat is kutatva és saját kulturális gyökereikhez, múltjukhoz visszakalandozva pszichoanalitikus mélységekbe merülnek: Kristeva a bizánci-bolgár múlthoz, Abécassis pedig az ókori zsidósághoz nyúl vissza. Kristeva azonban sokkal elméletibb és tudományosabb, teljes teoretikus felvérteztségét felvonultatja, így szemben Abécassis-szal vagy Ecóval nehezebben olvasható, és nem annyira író, mint inkább tudós. De úgy is fogalmazhatunk, hogy a regényében inkább teoretikusnak bizonyuló Kristeva és a trilógiájában inkább írónak bizonyuló Abécassis osztozik a kitalált modern ókor és középkor, valamint a posztmodern jelenkor egyfajta olvasatában.

Abécassis Kumrán-trilógiája

Abécassis trilógiájának első és talán legsikeresebb regénye, egyben a sorozat legfontosabb darabja, a *Qumran*, először nem nyerte el a kiadók tetszését. Végül aztán a Ramsay kiadó fantáziát látott benne, és mégis kiadta. A megérzés jónak bizonyult, a regény óriási közönség- és kritikai sikert aratott, és tizennyolc nyelvre fordították le. Abécassis a vallásos neveltetésből szerzett tudását komoly, a könyv megírásához végzett könyvtári és levéltári kutatásokkal egészítette ki. A metafizikai thriller két folytatása, *A Templom kincse* és a *La dernière tribu* (Az utolsó törzs) 2001-ben, illetve 2004-ben jelent meg.

A *Kumrán* története egy fiktív kumráni messiási tekercs körül forog, amit a regény univerzumában súlyos titkokat rejtő tartalma és a feketeipari értékesítés reményében nem sokkal felfe-

¹⁰ Ivantcheva-Merjanska, Irene – Violet, Michèle E.: Entretien avec Julia Kristeva. Penser en nomade et dans l'autre langue le monde, la vie psychique et la littérature. In: *Cincinnati Romance Review*, 35 (Spring, 2013), 158–189, 171; Clément, Catherine – Kristeva, Julia: *Le féminin et le sacré*. Paris: Editions Albin Michel, 2015.

dezése után elloptak. A regény főhőse Ari Cohen, akinek apja, David, neves régész, anyja pedig egy vallástalan asszony, akiről ennél többet nem is tudunk meg a regényből. Ari kamaszkorától kezdve idegennek érzi magától világi neveltetését, jesivába jár, majd egy haszid közösséghez csatlakozik Mea Searimban, de katonai szolgálatát ennek ellenére letölti. Az eseményeket egy szörnyű gyilkosság és a fiktív tekercs eltűnése indítja el, amikor Ari apját megkeresi régi barátja, Simon Delam, a Sin Bet egyik vezetője, hogy segítségét kérje a nyomozáshoz. Ari csatlakozik apjához, miközben Izraeltől Franciaországon át az Egyesült Államokig újabb és újabb brutális gyilkosságok történnek. Mindenkit, akit kapcsolatba kerül a rejtélyes tekerccsel, gyilkosaik keresztre feszítenek. Apa és fia országokon át követi a nyomokat, ám Davidot elrabolják, és onnantól kezdve Ari a korábban megismert keresztény régész (és CIA-ügynök), Jane segítségével próbál a rejtély nyomára bukkanni, aminek ekkor már apja élete is a tétje. Fiktív zsidó és katolikus közösségek is megpróbálják megszerezni a súlyos titkokat rejtő tekercsset, hogy megsemmisítsék, és így megtarthassák a hatalmukat. Végül Ari megfejtja a tekercs titkát, ám nemcsak a tekercsset találja meg, és nemcsak arra jön rá, hogy a gyilkosságokat az eltűntnek hitt, de az évezredekkel a kumráni barlangok mélyén rejtőzve átvészelt esszénusok követték el, hanem arra is, hogy apja révén maga is esszénusok leszármazottja, sőt a közösség őt tekinti messiásnak. A tekercs elhamvad, Ari pedig egy megrázó fordulat révén maga is gyilkossá válik, és csatlakozik a közösséghez, hogy újraírja az elveszett tekercsset.

A trilógia második kötetének jelene már 2000, az ezredforduló. Az esszénusok között, a kumráni barlangokban élő Ari visszatér a világba, miután ismét megbízást kap a titkosszolgálattól. A megbízás tárgya újfent egy gyilkosságsorozat, ami a templomosok történetének titkaihoz vezet. Az első áldozat egy régész, aki a Templom kincset kereste. A nyomok Arit és az életében újra felbukkanó és jókora érzelmi zűrzavart előidéző Jane-t többek közt Portugáliába és Franciaországba vezetik, miközben feltárul előttük az esszénusok szabályzatát ismerő templomosok története, valamint felbukkannak a kincset kereső szabadkőművesek és az asszaszinok szektája is. A trilógia utolsó regénye, a magyarul még nem olvasható *Le dernière tribu* kezdetén egy kiábrándult Arit látunk, aki elvesztette a hitét, és egyetlen célja, hogy megtalálja Jane-t. Ebben a lelkiállapotban éri Simon Delam újabb kérése, hogy utazzon Japánba, és vizsgáljon meg egy kumráni kéziratot, amelyet egy kétezere éve halott férfi kezében találtak. A férfit Tibetben ölték meg, de a testre Kiotóban találtak rá egy sintó templomban. Ari Kiotótól egészen Tibetig követi a szálakat, és nyomozása során számos azonosságot talál a judaizmus és sintoizmus között. Rájön, hogy a rejtély megfejtésének kulcsa az elveszett törzsek egyike, miközben megtalálja Jane-t, és visszatál elvesztett hitéhez.

Az első kötetet vizsgáló Tóth Éva Katalin a prae.hu-n megjelent alapos, hosszú elemzésében a regény fogadtatásának és gyors magyar fordításának okait próbálja megfejtetni:

a szöveg pozitív recepciója annak köszönhető, hogy többféle olvasói szerepet hív elő, tesz lehetőséggé, többféle regiszterben működik/működtethető, s így mind a tömeg-, mind az elitkultúra olvasói „szokásigényeit” képes kielégíteni.¹¹

¹¹ Tóth Éva Katalin: „Hogy leheletfinoman érintsék a jelek...” Éliette Abécassis: Kumrán. prae.hu, 2001.<https://magyar-irodalom.elte.hu/prae/pr/200106/29.html> (letöltés ideje: 2023. október 22.)

Miként a fentiekben utaltam rá, Eco regényének közönség- és kritikai sikerét is nagymértékben a regiszterek és olvasóközönség rétegzettsége biztosította, és Abécassis regényével is ez a helyzet. De számos egyéb okot is találhatunk, például az ügyesen lebegtetett szerelmi szálát, ami sajátos feszültséget eredményez Ari és Jane között, az apa alakjának és az apa-fiú kapcsolatnak intim és szeretetteljes ábrázolását és mindenekelőtt magát a témát, a történetet. Az ezredfordulón tapasztalható egyfajta világvége-hangulat, amire az elmúlt évtizedek politikai, civilizációs, kulturális és egyéb folyamatai még rá is erősítettek, a különböző vallási mozgalmak és a vallási hagyományokhoz való visszatérés mellett a New Age-irányzatok és ezoterikus elméletek erősödéséhez vezetett. Szántó T. Gábor Lev Lunc, Smuel Jozsef Agnon és Abécassis egy-egy regényét elemezve szintén erre a megállapításra jut: a múltba vagy a mélységbe merülést a válságra adott válaszként értelmezi, olvasata szerint a szereplők a jelen kríziseire válaszolva hagyják el a „felszíni (felszínes) világot”. A jelen kiüresedő, értékeket korrumpáló, uniformizálódó közegével szemben az egyedüli lehetőség lemerülni a múltba, belemerülni a hagyományba. De többről van szó, mint menekülésről vagy elzárkózásról. A szereplők szándéka dialógusba lépni a múlttal és a hagyománnyal, vagy ahogyan Szántó T. fogalmaz, állást foglalni annak „megmenthetősége, gyakorolhatósága, pontosabban megmentendősége és gyakorlandósága mellett”.¹² A Kumrán-regényekben Ari tehát a kumráni barlangokba merül le, ahol egy eltűntnek hitt közösség évezredek óta volt képes a legnagyobb titokban fennmaradni. A regény fiktív univerzumában az esszénusok jelentős része a templomi papság leszármazottja, Ari családneve pedig eredendően utal kohanita származására, így a múlt és a tradíció nem más, mint a templomi, papi hagyomány, Ari ezt az ősi örökséget kereste már a kezdetektől fogva azzal, hogy jesiva-hallgató lesz, és csatlakozik a vallásos közösséghez. Ami azonban Szántó T. Gábor elemzésében különösen figyelemreméltó, az a dialogicitás hangsúlyozása. A párbeszéd a jelen és a múlt, a hagyomány és a jelen embere között zajlik, de ez a hagyomány nem megcsontosodott, konzervált, hanem egyszerre értékörző és újraértelmező, így önmagában véve is modern szemléletű tradíció.

A múlt és a jelen párbeszéde, egybefolyása, egymásra utaltsága és ismerőssége a szöveget át-átszövő bibliai idézetekben is megmutatkozik, és Ari számára már a regény elején is evidencia. Arival akkor találkozunk először, amikor megkezdí a tekercs újraírását, írónoki, azaz szoferi feladatát, és rögtön megszólítja az olvasót. Bemutatkozik, és ebből a bemutatkozásból bontakozik ki időszemlélete:

Az 1967-es esztendőben jöttem a világra, de emlékezetem ötezer éves. Felidézem az elmúlt évszázadokat, mintha megéltem volna őket, mert hagyományom otthonos lett bennük a szavak, az írások, a kinyilatkoztatott exegetikák révén, melyek felgyűltek, fokozatosan gyarapodtak vagy éppen örökre elvesztek; ami azonban mindebből fennmaradt, jelen van bennem, aki a családok, nemzedékek vonalrajzolatát folytatom, nyújtom lassan-lassan a leszármazás irányába. Nem a történelemről beszélek itt [...] Hanem az emlékezetéről, amely eleven emlékekben s a kronológiának alá nem vetett gondolatokban teljesedik ki, mert az időnek rendje nem tud módszerről, eseményről, a tudomány e makacs előítéleteiről: igazából az érzékelés rendje, vagyis a lété. [...]

¹² Szántó T. Gábor: „A föld alól”. In: Szántó T. Gábor: *Törvényen kívüli őr. Esszék és tanulmányok a modern zsidó irodalom létformáiról*. Budapest: Scholar, 2022. 167–168.

A nyelvben, amelyet beszélek, a létigének nincsen jelen ideje; az „én vagyok” csak múlt vagy jövő időben fejezhető ki, s ahhoz, hogy történetembe belefoghassak az önök nyelvén, az abszolút múltat részesítem előnyben az összetett múlttal szemben, amely alattomosan jelent csinál a múltból, összekeverve a két időt. A praeteritumot választom, amely egyöntetűségében, teljességében, zengzetességében egyaránt befejezett. Ez a valódi múlt idő. Az önelemző, a múltnak valló jelen megtagadja magát előtte, mintha önnön sorsára ismerne benne, mert hogy bizonyítva a múlt minden dolognak rendelt sorsa. Az általam olvasott Bibliában nincsen jelen idő, s a jövő és a múlt majdnemhogynem azonos. Ha úgy vesszük, a múlt a jövő által fejeződik ki. Tudott, hogy a múlt időt a jövő idejű „vav” szócskát kiteve képezzük. „Váltó vav”-nak is nevezik. De ez a betű jelöli azt is, hogy „és”. Vagyis a ragozott igealakot tetszés szerint olvashatjuk például úgy is, hogy „tette”, úgy is, hogy „és majd tenni fogja”. Nekem mindig a második volt a kedvesebb. Hiszem, hogy a Biblia végig jövő idejű, csupáncsak beharangozza az eseményeket, melyek még nem történetek meg, de hamarosan sor kerül rájuk. Mert jelen nem létezik, és a múlt a jövő.¹³

Ari a 20. század szülötte, de a jelenkori életét megalapozó hagyomány kezdetei ötezer évvel korábbra nyúlnak vissza: Mea Searim vagy az esszénus közösség létének és gondolkodásának alapjai évezredekkel ezelőtt *készen voltak*. Ebből a pozícióból csak annak az időszemléletnek és igeidő-szemléletnek van értelme, amelyben nincs jelen, és amelyben „a jövő és a múlt majdnemhogynem azonos” és „a ragozott igealakot tetszés szerint olvashatjuk például úgy is, hogy „tette”, de úgy is, hogy „és majd tenni fogja”. Ari hite szerint „a Biblia végig jövő idejű, csupáncsak beharangozza az eseményeket, melyek még nem történetek meg, de hamarosan sor kerül rájuk. Mert jelen nem létezik, és a múlt a jövő.” A múlt bármikor jövővé válhat, a jövő pedig ott rejlik a múltban, amit modernnek gondolunk, az nem a jelenben született.

Ari Cohen anyanyelve a héber, a regényben az „Önök nyelve” a francia nyelvet jelenti. A héberben, szemben az indoeurópai nyelvekkel, esetünkben a neolatin nyelvekkel, kevés időszik van: a bibliai héber szemlélete a befejezettséget és a folyamatosságot ismeri. A modern héberben létezik ugyan a múlt, a jelen és a jövő tagolása, de a francia nyelvre jellemző rétegződés nélkül. Ari a fordításban az abszolút múltat választja, mert az összetett múlt „alattomosan jelent csinált a múltból, összekeverve a két időt”. Célja tehát éles cezúrát húzva elválasztani a múltat a számára nem létező jelentől, a *voltat* a *vantól*. Ari nagyon is jól tudja, hogy a múlt része saját korának, sőt az esszénus közösség túlélése évezredekken keresztül mindennél ékebb bizonyíték számára, hogy a jelen csak a múltat éli és értelmezi újra, a jelen már csak ezért sem létezhet. Ő már azt is tudja a regény kezdetétől fogva, hogy semmi sem lehet olyan, mint az előtt volt, hogy a mindent megrendítő titokra rádöbbsen. A múlt ebben az értelemben a titok feltárulása előtti múlt, a jelen pedig valójában a jövő, az esszénus múlt folytatása.

A zsidó történelemnek ezt az időszemlélete szorosan összefügg a zsidó emlékezet mozgásával. Ahogyan Hajim Yosef Yerushalmi alpművében, a *Záchorban* levezeti,¹⁴ a zsidó emlékezet nem kronologikus, nem lineáris, hanem mítoszok útján mozog előre-hátra. Ari maga is bolyong

¹³ Abécassis, 1996. 19. és Abécassis 1996. 16–17.

¹⁴ Yerushalmi, Yosef Hayim: *Záchor. Zsidó történelem és zsidó emlékezet*. (Fordította: Tatár György.) Budapest: Osiris, 2000.

a múlt és a jövő különböző síkjai között, és elbeszélői pozíciója is váltakozik az időben. Idézett tanulmányában Tóth Éva Katalin is felhívja a figyelmet az elbeszélői pozíció és az időszemlélet összefüggésére, de fókuszában a regény időszerkezetének és narrációs technikájának elemzése áll. Megállapítása azonban számunkra is releváns lehet. Amennyiben ugyanis az ókorban ott áll előttünk a modernség, akkor múlt és jövő dinamikájának kitüntetett szerepe, és tükröződése a narrációban ennek a szimbóluma. Ari a regény kezdetétől ösztönösen halad az ókor, egyben családi gyökerei felé. Apja régész, ami érthetően irányíthatja horizontját, anyja viszont vállaltan, nagyon is a mában és a világban élő asszony, ami elvileg az ellensúlyt képviselné, a fiú mégis egy haszid közösséghez csatlakozik, míg a nyomozás során rá nem döbben származása titkára. A bűnügyi szál így a nyomozással megbízott „detektív” identitásának és személyiségének legbelőbb magjáig visz el: a kétezres évek fordulóján élő fiatalember személyesen is a múlt folytatója. De nemcsak Ari, hanem a regény más szereplői is több ezer évesnek tűnnek. Apjának Ari szemében szinte nincs is kora, a régész-kutató Matti, a gyilkosságsorozatok egyik áldozata pedig katonaként és Izrael Állam egyik alapítójaként egyfelől az ókorban létező zsidó állam újjáalapítója, ugyanakkor Ariban a zsidókat Egyiptomból kivezető és a Törvény népévé összekovácsoló Mózes alakját is felidézi. Tegyük hozzá: a jelen Izraelje az ókori Izrael folytatása, a judaizmus pedig a zsidó vallást meghatározó Tóra alapjain áll.

Az Abécassis-regények univerzuma persze az ábrázolt módon képzelt ókor és képzelt középkor: a nem létező, *kitalált* tekercset a valódi kutatókról mintázott, de *kitalált* tudósok vizsgálják, a titkot a valaha létező, de csak a *fikció* révén fennmaradt esszénusok próbálják megőrizni bármi áron, és ugyanígy fiktív világgá vált Abécassis regényében a második és a harmadik regény ókora és középkora. Az olvasó is pontosan tudja, hogy egy kitalált világba lép be, de a metafizikai keret abban az értelemben nagyon is valós, hogy a más jelentős részben a mű szempontjából meghatározó, az ókorban született eszmék és metafizikai rendszerek mozgatója és befolyásolója: a judaizmus, majd az abból létrejött kereszténység. A templomosok Salamon temploma legitim örököinek tartották magukat, és Abécassis a modern világ, sőt a sintoizmus, így a modern Japán történetét is ebből a metafizikai keretből vezeti le. A múlt értelmezője a jövő, Ari Cohen emlékezetből írja újra a tekercs tartalmát, aminek szövege nyilvánvalóan átmegy személyisége és értelmezése szűrőjén.

A regény metafizikai thriller, így a tét nagy: a kereszténység és a judaizmus jövőjének kérdése. És minden jel arra utal, hogy a regény hősei nemcsak válságos időket élnek, de közeleg az idők végezte. A hangulat, akár csak Kristeva regényében, baljóslatú: New Yorkban zikkurátokra emlékeztető felhőkarcolók magasodnak fenyegetően, az East Village-hoz közeli Alphabet City a pokol kapujaként vezet át a csavargók, punkok, kétes bárók Babilonjába, Párizs tüntetései pedig letargiába süllyednek. Ebben az idők végezetéhez közeledő világban az esszénusok által őrzött titok radikálisan újraírná a kereszténység alapjait, ami nagyon is posztmodern aktus. A posztmodern a modernséget alapjaiban kérdőjelezi meg, így kétszeresen is igaznak tekinthető a már említett Gábor György-i *bon mot*, amely szerint az ókor és a középkor maga volt a modernség. Abécassis egy finom gondolattal még egyet csavar az olvasaton, amikor kiderül, hogy az ismeretlen szöveget fordítva írták, így csak tükörrel lehet elolvasni. A tükörben minden fordítva látható, az egész világ fordítva látszódik, ekként ami múltnak tűnik, az a jelen és a jövő; a régi az új, a modern pedig meghaladja a posztmodernt.

Gyilkosság Bizáncban

A *Gyilkosság Bizáncban* Abécassis regénytrilógiájánál is egyértelműbb módon igyekszik szembe-
besíteni azzal, hogy a modernség és a posztmodern egyáltalán nem annyira mai vagy egymás-
tól elválasztható fogalom. A Kristeva-regény az első keresztesháborúk és a bizánci kor
azonosságait veti össze az ezredforduló világpolitikai eseményeivel, a szeptember 11-i terror-
támadással és általában a terrorizmussal. Művének valódi hősnője, aki körül az egész történet
bonyolódik, Anna Komnéné bizánci történetíró, aki éppúgy tekinthető egy *korát megelőző*,
emancipált nőnek, mint olyan modern nőalaknak, akinek munkásságát csak új köntösben va-
lósítják meg a jelen női tudósai. Anna Komnéné (1083–1153) I. Alexiosz Komnénosz és Du-
kasz Eiréné lánya volt, akit egy balul sikerült trónkövetelő akció után kolostorba száműztek, és
itt írta meg többek közt főművét, az *Alexiaszt* is, amelyben édesapja emlékét igyekszik megvé-
deni, egyúttal azonban kemény támadást intéz a nyugati kereszténység ellen. A komnénoszi
reneszánsz jegyében nyelvét, stílusát és fogalomkészletét tekintve egyaránt az ókori görög szer-
zőket tekinti példaképének.

A történet főhősei Kristeva előző regényeinek főszereplői, Stéphanie Delacœur párizsi újság-
író és Northrop Rilsky felügyelő több bűncselekményre igyekeznek fényt deríteni. Stéphanie-t
főszerkesztője azért küldi a fiktív, noha valós város modelljén alapuló Santa Barbarába, hogy egy
szekta után nyomozzon. Közben egymást érik a büntények: a Balkánon eltűnik Sebastian Ch-
res-Jones professzor, Santa-Barbarában pedig egy sorozatgyilkos a végtelen jelével, fektetett
nyolcassal bélyegzi meg áldozatait. A város maga világunk kicsinyített mása: a regény lapjain
drog, maffia, utcai bandák háborúja, szekták és sorozatgyilkosok követik egymást. Így ismerke-
dünk meg Sebastian Chres-Jones-professzorral, a bizánci történelem és kultúra szakértőjével,
aki kutatásai során nemcsak beleélte magát egykori őse szerepébe, hanem századok távlatából
beleszeret annak szerelmébe, Anna Komnénébe. A sajátos szerelmet gyilkosságok keretezik –
gyilkol a maffia, a titokzatos szekta, muszlim öngyilkos merénylők Jeruzsálemben, de tanúi va-
gyunk a keresztéseknek zsidók és a muszlimok körében elkövetett mészárlásainak, továbbá a
muszlimok és a bizánciak keresztések elleni gyilkosságainak; Sebastian megöli ázsiai szerelmét,
maga pedig a sorozatgyilkos áldozata lesz. A regény végén egy vallásos fanatikus szekta felrob-
bantja a Louvre-t – az olvasó reményét az tartja életben, hogy nem derül ki, Stéphanie álmát
vagy a valóságot látjuk-e. A baljóslatú jelenet azonban az ókori antik civilizáció összeomlásának
korát vagy az első évezred beköszöntének világvégeváró hangulatát idézi fel.

Kristeva bevallotta Brown *Da Vinci-kódjának* ellenregényét akarta megírni, amit a mű
intellektualizmusát tekintve mindenképpen sikeresen, mondhatni túl sikeresen is teljesített.
A regény nehezen olvasható; nyelvezete, a posztmodern regénytechnika, a hatalmas műveltsé-
ganyagot mozgató számos sík, a szöveg filozófiai és pszichoanalitikai rétege nem könnyíti meg
az olvasást, szemben Eco vagy Abécassis regényével, és különösen Brown felületes stílusával.
A regény inkább tekinthető esszéregénynek és tézisregénynek, mint thrillernek vagy kriminek.
Ez a műfaj láthatólag kevésbé fekszik Kristevának, annál izgalmasabbá válik viszont a regény, ha
észrevevessük a szövegek közötti utalásokat, a lacani pszichoanalízis hatását, a posztstrukturalizmus
elméleteire tett (ön)ironikus reflexiókat, a Kristeva nevéhez fűződő *abject* (az érinthetetlen; vi-
szolygást vagy undort keltő tisztátalan dolgok vagy a szent dolgok jelzője) fogalmának irodal-
mi reprezentációját vagy a szerző játékosságát, utóbbi például a névadásokban érhető tetten.

Így Northrop a híres irodalomkritikus, Northrop Frye nevét viseli; a Chres-Jones név részint a kereszténységre (Erős Ferenc szerint a keresztesháborúkra és Kristeva nevére),¹⁵ részint a pop-kultúra egyik ikonikus filmes karakterére, Indiana Jonesra utal, aki az elveszett frigládának és a keresztes lovagok titkának is nyomába eredt. Santa Barbara pedig nemcsak egy kaliforniai város, hanem a bizánci egyház egyik legjelentősebb vértanúja is. A másodlagos humort pedig az olyan jelenetek képviselik, mint amikor Stéphanie Kristeva előadását hallgatja Párizsban.

Az utóbbi helyzetre mint a könyv egyik sajátságos *double*-jára, Erős Ferenc hívja fel a figyelmet a regényről írt talán legértőbb és legizgalmasabb elemzésben. Erős pszichoanalitikus szemzőgből vizsgálta a regényt, a Franciaországban élő kínai író, Dai Sijie egyik művével összehasonlítva. Kritikája szigorú, irodalmi és pszichoanalitikusi szempontból is elmarasztalja a regényt, de értékeit is elismeri. Olvasatában korunk és globális világunk minden eddigi korának és eszmének az egymásba folyó, kaotikus masszája, ahol a szétesett vagy sohasem létező emberi személyiség, a *szelf*, a depresszió fenyegető árnyékában próbál létezni:

Kristeva regényének terepe már az egész globalizált világ, ahol nincsenek határok; az „Új Pantheon” [...] Ebben a hatalmassá nőtt „világfaluban”, ahol egyetlen nyúlós masszává keveredik minden korábbi történelem és kultúra, középkor, modern és posztmodern kor, Kelet és Nyugat, Balkán és Nyugat-Európa, kapitalizmus, kommunizmus és posztkommunizmus, elemi erővel támadnak – a „régí”, „lejáró” nagy hisztériák helyében, amiket Zeno vagy Lisa Erdman esetében megismerhettünk – „a lélek új betegségei”, a melankólia, a mindent elfedő „fekete nap”. Az identitás most már reménytelenül és visszavonhatatlanul szétesett, vagy talán sohasem létezett, alátámasztva Lacan tételét: az én strukturálisan, eredeténél fogva elidegenedett és félreismeri önmagát.¹⁶

Erős Ferenc gondolatának értelmében Kristeva könyvében nemcsak az említett korok keverednek, szétbomlasztva a *szelf*et és állandósítva „rosszkedvünk telét”, hanem a szerző arra is figyelmeztet, hogy a középkor itt van köztünk, és miként Ari újraírja az elveszett tekercset, úgy voltaképpen mi is a középkort (és az ókort) írjuk újra és újra, nagyjából 7-800 vagy kétezer éve, posztmodern módon újra értelmezve – gyakran a mindentudás nagyképű horizontja felől. Abécassis és Kristeva regényeinek tanulsága, hogy korántsem tudhatjuk, mikor vette kezdetét a modernség. Anna Komnéné modern értelmiségi nő volt, vagy csak mi vetítjük alakjába a saját foglmainkat? A bizánci kor zűrzavara és vallásháborúi a modern világ csíráit hordozták magukban, és analógok korunkkal, vagy a 20–21. század fordulójának modern kora tér vissza egy barbár korszakba? Az esszéusok elvonulása egy romlott kor veszélyei elől modern magatartás volt, vagy éppen ellenkezőleg: Ari gesztusa antimodern vagy posztmodern inkább? A kérdéseket hosszan sorolhatnánk, de az bizonyosra vehető, hogy a (kitalált) ókor és a (kitalált) középkor – folyton megújuló formában – mindennapi realitásunk része.

¹⁵ Erős, 2010 [2008], 420.

¹⁶ Erős, 2010 [2008], 419.